

Marko ČUDIĆ

Belgrádi Egyetem, Filológiai Kar
Hungarológiai Tanszék
Belgrád, Szerbia
marko.cudic@gmail.com

KISEBBSÉGI ÉLETSTRATÉGIÁK
SPIRÓ GYÖRGY *ÁLMOBTAM NEKED* CÍMŰ
NOVELLÁSKÖTETÉBEN

Minority life strategies in György Spiró's book of short stories
Álmodtam neked (I have dreamt for you)

Manjinske životne strategije u zbirci pripovedaka Đerđa Špiroa
Álmodtam neked (Sanjao sam za tebe)

Bár az *Álmodtam neked* novelláskötet Spiró György egyik legnépszerűbb kötete (három kiadást ért meg eddig), a kritika mégsem sorolja a szerző nagy, meghatározó művei közé. Ugyanakkor ez a kötet talán Spiró legönéletrajzibb, legintimebb, leginkább vallomásszerű műve. A novellák, kronológiai sorrendbe szedve, akár egy kortárs nevelődési regény fejezeteiként is olvashatók. A művészé válás folyamatának bemutatásában többféle kisebbségi életstratégiát használ a narrátor, jelen tanulmány ezeket próbálja kidomborítani, problematizálni. Ezek a stratégiák nagyjából három különböző típusra oszthatók fel. Az első típusba a fiatalkori lázadás és a társadalmi mimikri elfogadása közötti ingadozás sorolható, amely minden bizonnyal a narrátor második generációs holokauszt-túlélői státuszából ered, illetve az ezzel járó posztmemória feldolgozásának folyamatából. A második kisebbségi életstratégia-típusba a narrátor vállalt és kemény munkával megszerzett többnyelvűsége és többkultúrájúsága tehető, amely értelemszerűen ráébreszti őt magának a magyar nyelvnek és irodalomnak minor státuszára a világ kultúráiban. A harmadik életstratégia-típus pedig a narrátor ama tudatából táplálkozik, miszerint a „szellem arisztokráciájához” tartozó emberek léte rendkívül törekeny, ám ugyanakkor kivételesen gazdag létezésforma és különös privilégium.

Kulcsszavak: önéletrajzi novellák, kisebbségi életstratégiák, posztmemória, többnyelvűség, a szellem arisztokráciája

Spiró György helyét a kortárs magyar irodalmi kánonban nehéz lenne pontosan meghatározni, bár inkább a „kismesterek” közé szokás sorolni. Párját ritkítón gazdag opusát műfajilag talán a legszerteágazóbbnak lehetne nevezni, nem csak a kortársak között. A magyar kritika egyértelműen a *Fogság* című (pszeudo)történelmi nagyregényét tartja eddigi *magnum opus*ának, ezenkívül drámáit taksálja igazán nagyra. Ebben a *Fogság* nagy sikert megélt angol fordítása is jócskán közrejátszott. Aktív műfordítóként a kiadókkal való évtizedes együttműködéseim során azonban *in vivo* is többször megbizonyosodtam arról, hogy a magyar irodalomnak ún. „hivatalos” kánonja nem mindig érdekli igazán a külföldi kiadókat, sőt.¹ A fentebb felvázolt konstellációban némileg eltörpülni látszik Spiró novellisztikája, és csak abban az esetben kerülhet – főleg a külföldi – kiadók és olvasók érdeklődésének középpontjába, amikor az adott kiadó kivételesen nem regényt szeretne fordíttatni, hanem egy kortárs novellisztikát támogató EU-s pályázatra jelentkezik. Ebben a tanulmányban azonban, bevett szokásomtól eltérően, nem a novelláskötet szerbre való fordításának nehézségeit fogom eszetelni, hanem egy másik problémára próbálok összpontosítani: azokra a specifikus kisebbségi életstratégiákra, amelyek, véleményem szerint, szépen körvonalazódnak Spiró tárgyalt novelláskötetében.

Az *Álmodtam neked* című, önéletrajzi ihletettséggű novelláskötetet műfajilag többek között a nevelődési regény, az útirajz, az utaztatási regény és a művészregény (vagy a művészé válás, a művészé való fejlődés regénye) sajátos ötvözetének lehetne tekinteni. Az, hogy a kötet műfaji meghatározásának-besorolásának szempontjából a regényre való utalás oly sok kombinációban előfordul, arról tanúskodik, hogy a novellák cselekményei, bármennyire is különböző időszakokban, helyeken és kontextusokban zajlanak, egységes narratívává állnak össze, s egységes (élet)történet szálaiként olvashatóak.

Az emlékezés, a reminiscenciák azonban tipikus spirói száraz cinizmussal vannak adagolva, még akkor is, ha a címek időnként holmi melankolikus atmoszférát előlegeznének-feltételeznének (ennek tipikus példája a már-már Krúdy-címeket idéző *Hajdani sör íze* című novella). Talán úgy is lehetne fogalmazni, hogy ezek a novellák egyfajta kivonatát kínálják mindannak, amit manapság a tipikus spirói próza jellegzetességeinek szokás nevezni. Ezeknek a jellegzetességeknek talán a legtalálhatóbb meghatározását a kortárs irodalmárok-kritikusok

¹ A kánonelmélet komplexitásáról, különösen a kisebbségi kontextusban használandó problematikusságáról lásd Medve Zoltán *Kánon, minoritás, irodalom* című alaptanulmányát (Medve 2022, 8–30). Spiró Györgynek, a (magyar) irodalmi kánonban elfoglalt helyének kontextusában különösen hasznos Medvének az az eszmefuttatása, amelyet Kálmán C. György kánonokról írt gondolatmenetének margójára írt (Medve 2022, 13).

közül Szabó Gábor adja, amikor a következőképpen fogalmaz: „Spiró Györgyről aligha állítható, hogy legvidámabb íróink egyike lenne; némi parafrázissal élve, szövegvilágát sokkal inkább egyfajta *ontológiai ború* jellemzi, amely rendre a groteszk, a szatíra, az abszurdba hajló keserű ironia stíluseszközein keresztül manifesztálódik” (Szabó 2018, 110).

Már az első novellában, az *Utópiában*, világirodalmi, magyar irodalmi és európai kulturális referenciák és párhuzamok, más irodalmi művek és művészi alkotásokkal való dialógusra hívó motívikai láncolatok fedezhetők fel: már maga az a tény, hogy egy egész novellát, még hozzá a kötet első, bevezető novelláját a születése előtti időre teszi, és a saját, úgymond „keletkezéstörténetét” idézi fel, különös tekintettel apja tervére, egyszemélyes „összeesküvésére”, illetve azoknak a körülményeknek a részletes ecsetelésére, amely körülmények közrejátszottak abban, hogy ő, mármint hogy az elbeszélő egyáltalán megszülethessen, egyértelműen a világirodalom egy nagyregényére utal – Lawrence Sterne *Tristram Shandy* című nagyregényére, arra az alkotásra, amely elsők között számolt le tudatosan a lineáris történetelvűséggel. Némileg paradox helyzet ez, hiszen éppen Spiró az, aki a kritikusok egybehangzó véleménye szerint, a nyelvközpontú posztmodern irodalom térnyerése idején amolyan magányos farkasként makacsul és régimódián ragaszkodott a történetelvűséghez. Talán éppen ez a Spiró-könyv az, amely a maga autoreflexív, önironikus kiszólásaival már-már filozofálgatásba illő, a szövegbe beleillesztett traktátusaival, a társadalomról, nyelvről, művészetről szóló koherens gondolatmeneteivel legkevésbé illik bele ezekbe a történetelvűséget előtérbe helyező Spiró-alkotásokba.

Legalább még egy fontos, ezúttal magyar, de világirodalmi alkotás vezérmotívumával folytat dialógust az *Utópia: Kertész Imre Kaddis a meg nem született gyermekért* című lírai hangvételű, majdhogynem zsoltárregényével. Ennek főhőse-narrátora, mint ismeretes, feleségével ellentétben, nem szeretne gyermeket, bár a refrénszerűen ismétlődő kérdésekből, hogy vajon hogyan is nézne ki az a gyermek, ha mégis megszületne, betekintést kaphatunk a belső emocionális vívódások, a szenvedés, a töprengés és a hiányérzet mélységeibe. Spirónál éppen fordított a helyzet, ott a holokausztot túlélő apa az, aki, feleségével ellentétben, *szeretne* gyermeket, és ezt a tervét végül, mint kiderül, orvul meg is valósítja. A családi legendárium szerint, amelyet a már kamasz narrátornak édesanyja *post nativitatem* fed fel, a főhős édesapja a legínségesebb háború utáni hónapokban, 1945 nyarán úgy dönt, hogy titokban egy piciny túvel kilyuggasztja az összes otthon található óvszert, ez az ötlet viszont szinte mintha már Vinko Brešan horvát rendező *Svećenikova djeca* című, 2013-as filmjét előlegezné meg.

Ez az alaphang, ez a csaláson alapuló, család nélkül az élet megkezdését lehetetlennek mutató helyzet eleve egy olyan narrátor megalkotásához vezet, aki a társadalmi és családi mimikri és az egyéni lázadás, az önnön zsidóságát hol nyíltan vállaló, hol meghunyászkodóan eltitkoló vagy vajmi módon eleve lényegtelennek tartó figura lesz majd. Ennek talán legjobb illusztrációja a *Rabszolgalázadás* című novella, amelynek centrális történetképző motívuma az apjától megörökölt, holokausztot túlélt, szinte már fétisként-totemként tisztelt régimódi, Londonban vásárolt *Gillette* márkájú borotva, amelyben a narrátor némi finom iróniával valamiféle generációkon túli családi kohezív erőt vél felfedezni.

Többféle, többszintű, rétegzett kisebbségi identitás a Spiróé: a holokauszt-túlélő, kikeresztelkedett zsidó család gyermekének az anyja korán tudatába véste – fényképeken keresztül – azt a tényt, hogy a család nagy része „nem jött vissza” (Spiró 2007, 18). A szigorú neveltetésben részesülő, belülről titokban lázadó gyermek-narrátor azonban örül annak, hogy „nem jöttek vissza”, mert úgy érzi, ha ne adj’ isten, visszajöttek volna, ők is rátelepednének, untatnák a saját erőszakos, szigorú és konzervatív nevelési módszereikkel. Itt is némi párhuzamok fedezhetők fel a *Sorstalanság* főszereplőjének, Köves Gyurinak saját családja elleni látens, introvertált lázadásával, főleg a „szentfazék” családtagokkal szemben (a nagybácsi Köves Gyuri szemszögéből semmitmondó, ritmikus imája stb.).

Az ellen a család ellen „lázas” a maga módján a kisgyermek-énjét megidéző narrátor, amely család kollektív memóriájában még intenzíven él a második világháborús meghurcoltatások, az üldöztetés réme. A traumatikus múlt kísértése és a trauma megismétlődésétől való szinte pánikszerű és már-már paranoid félelem kisebb-nagyobb gesztusokban nyilvánul meg. Tekintettel arra, hogy maga Spiró, illetve a novellák egyértelműen önéletrajzi ihletettségű narrátora a bevett nemzetközi terminológia szerint második generációs holokauszt-túlélő (tehát olyasvalaki, aki már a háború után született, és az ún. *baby boom* generációhoz tartozik), az ő konkrét esetében a szakirodalomban is egyre gyakrabban előforduló *posztmemória*-jelenségről beszélhetünk.² A mai, megélt

² Irodalomtudományi szempontból a második és harmadik generációs holokauszt-narratívákban a posztmemória fogalmát legprecízebben Marianne Hirsch dolgozta fel (lásd Hirsch 1997, illetve Hirsch 2012). Az ő kutatásaira és fogalmi apparátusára hivatkozva beszél David Albahari *Götz és Meyer* című regényének elemzésében Stijn Vervaeet arról, hogy mily módon „[...] érinti ez a regény a holokauszt- emlékezet megőrzésének és nemzedékeken átívelő továbbadásának a problémáját, valamint miképpen mutat rá azokra a traumatizáló effektusokra, amelyeket ezek az események továbbra is előidéznek a túlélők második generációs tagjainál” (Vervaeet 2018, xvi – az idézetek fordításai az enyémek – M. Č.).

traumán – az ötvenhatos forradalom traumáján – keresztül a koravén, politikai ügyek iránt intenzíven érdeklődő gyermek-önmagát felidéző narrátor az előző, meg nem élt traumára is utal finoman és kevésbé finoman adagolt jelekkel a *Nagymikulás* című novellában: ahogy kitör a forradalom, előjönnek a félelmi reflexek, előtör a családban, a szülőknél és a nagymamánál a többségi keresztény magyar lakosságtól való rettegés. Ezt a reflexet látjuk viszont például Spiró *Tavaszi tárlat* című regényében is, amelyet egyfajta Kafka-paródiaként is olvashatnánk. A regény főhőse, a kafekai módon meghurcolt gyári mérnök apa feleségével folytatott dialógusa során megjelenik az *ezek* kifejezés, amely egyértelműen a magyarokra, a többségi lakosságra vonatkozik, akik a szülők projekciójában képesek lennének az újabb üldözésre, sőt, ebben a már-már paranoiával párosuló rémképzetben szinte olybá tűnik, mintha már alig várnák az újabb történelmi lehetőséget. A *Nagymikulás* című történetben a nagymama és az édesanya a következőképpen tanácsolják a kisfiút:

El kellett képednem, mily magától értetődő természetességgel éli a számomra rendkívüli életet anyám és nagyanyám, akik mintha észre se vennék, hogy a háború óta eltelt már tizenegy másfajta év (és abból tíz az enyém is). Tudják, mikor nem szabad az ablakba állni, mikor érzik úgy azok odalent, hogy be kell löniük; időszerűnek tartják, hogy felvilágosítsanak: ha fegyveresek jönnek, menekülésem záloga, ha felmutatom nekik levágtatlan pisilőmet; a pisztoly formájú, használhatatlan díszöngyűjtőt, nagybátyám ajándékát, tiltakozásom ellenére, még akkor, kedden, lehúzzák a vécén, mert „ezek ilyenkor nem totojáznak” (Spiró 2007, 29–30).

Ez a gyermekkori szembesülés egy fontos, meghatározó, traumatikus történelmi eseménnyel még egy, úgymond „szuperképességgel” fegyverezte fel – saját bevallása szerint – a narrátort:

Arra határozottan emlékszem, hogy nagyon irigyeltem nálam többet megélt, életveszélyes helyzetekből megmenekült osztálytársaimat, s abban is biztos vagyok, hogy a romok látványa örömmel hevítette keblemet: nagy és történelmi időt éltem meg, s bár érdemem a romok létrehozásában nem volt, de tagadhatatlanul ebben a korban léteztem, s mindaból, ami valóban nagyszabású, valami azért majd csak háramlik rám is. Aztán igazi tizenévéssé vedlettem vissza, és mintha nem lett volna az egész. Sok évvel később vettem észre: furcsa kettős látásban szenvedek, nincs olyan város, amelyben ne látnám meg a majdani romokat, nincs az az épülőfélben levő ház, amelyet ne látnék ugyanakkor kiégve, fűvel és fával benőve, nincs az az emberi település, amelynek a helyén

ne látnám az őserdőt. Nincs az a vasbeton, amelyet, tudom, át ne járna a halottak napja sötétje. Számomra, úgy látszik, úgyesen, olykor fortélyosan leplezett változás minden tartósnak remélt vagy hazudott állapot, az úgymond normálisan, sőt fényűzően üzemelő városok odvaiban babonák leselkednek bebábozottan, és várják, hogy eljőjön az ő idejük. S mert az ő idejük mindünk ideje, s így kevésbé halandók nálunk, egyeseknél, várakozásuk jogosult (Spiró 2007, 32–33).

Az ilyen meghatározó, formatív erővel bíró életesemények intenzitása, mint az egy tipikus neveltetési regénytől egyébként is elvárható lenne, egyre inkább gyengül, ahogy haladunk előre az időben. A tolsztojánus gyermekkor-kamaszkor-ifjúkor sémát követve, a kamaszkor meghatározó élménye az apa diplomáciai kiküldetése Belgrádba, a szocialista Jugoszláviába, az egykori „láncos kutya” ólának kellős közepébe. Mint a többi kötetbeli novellában, a város konkrét neve egyszer sem hangzik el, ám a finom és kevésbé finom utalások alapján a hazai (vajdasági, szerbiai) olvasó egyértelműen a szerb (az akkori jugoszláv) fővárost fedezi fel a helyszínben. Messze áll az idilli, árkádikus bemutatástól Spiró narrátora ebben a novellában is, amelynek a diplomáciai élet nyelvi sokszínűségére egyértelműen utal már a címe is: *Babilonban megdrágult a tej*. A lakásban a svábbogarak motívuma dominál, a havat és a tömérdek szemetet nem takarítja senki sem, a helyiek sem mindig olyan barátságosak, mint amilyennek általában képzelik magukat. Az ironikus történelmi kitételek sem mennek ritkaságszámba: „Minek egy ilyen kis országnak ekkora hadügyminiszterium, kérdeztem egyszer apámtól, aki megmagyarázta, hogy valahol el kellett helyezni a töméntelen mennyiségű nemzeti hőst” (Spiró 2007, 72). A jugoszláv (illetve a szerb) népies zenében megnyilvánuló tömegkultúrát sem kíméli, a maga száraz, szarkasztikus módján: „Megint a rádiót csavargatom, tánczene sehol. Egykor Bachot is szerettem. A keresőt otthagynom valahol, nyekereg valami nyúlós nyavalygás, hallgatom, és nyúlós, nyavalygós érzéseim támadnak” (Spiró 2007, 74).

A kamasz narrátor leginkább korabeli külföldiekkel, diplomaták gyerekeivel barátkozik, szocializálódik, legtöbbször afrikaiakkal, ázsiaiakkal, az el nem kötelezett országok blokkjából jövő fiatalokkal, akikkel leginkább angolul kommunikál. A narrátornak a kismiszterekkel, outsiderekkel való barátkozásra való hajlamát már a kronológiai sorrendbe összerakott novellák egy előzőjében, a *Seszínű* című történetben is megfigyelhette az olvasó,³ ám a *Babilonban...*

³ Ahol a narrátor egy elesett, kismiszter, szerencsétlen, ám sakkozni kiválóan tudó osztálytársával barátkozik.

című novellában ez a fajta érzékenység egy másféle, egyre inkább tudatosnak látszó, intellektuális belső fordulatba, később a narrátor szakmáját is nagyban befolyásoló elhatározásba csap át: apja diplomata (és besúgó) ismerősei nagy megrökönyödésére nem angol iskolába jár, hanem *ezt* a nyelvet tanulja (mármint a szerbhorvátot, lásd Spiró 2007, 80).

Ez a tudatos intellektuális döntés, amely minden bizonnyal éppen ebből a kamaszkori belgrádi tartózkodásból csírázott ki, nemcsak abban teljesedik majd ki, hogy a nem túl népszerű szerbhorvát szakra iratkozik az ELTE-n, hanem utat nyit később Spirónak az összes szláv nyelv, irodalom és kultúra behatóbb ismeretébe is. Konkrétan a novellák szintjén a poliglottizmusnak ez a szinte állandó állapota egy olyan specifikus magyar nyelven megírt szöveget, dialógusokat eredményez, amelyek kontextusából egészen egyértelmű, hogy nem magyarul hangzottak el. S bár ez a jelenség irodalomtörténeti távlatba helyezve semmiképp sem újdonság, tény, hogy valamely kisebbséghez tartozó szerzőknél ez sokkal gyakrabban fordul elő, mint az egynyelvű irodalmi kánonokba könnyebben behelyezhető írónál. Aleksandar Tišmával foglalkozó tanulmányában Toldi Éva, Werner Helmich *Ásthetik der Mehrsprachigkeit* című monográfiájának alapelveiből kiindulva, ezt a jelenséget a következőképpen látja: „Többnyelvűnek nemcsak a *manifesztálódó többnyelvűséget* mutató szövegeket tartom, hanem nem zárom ki ebből a körből a »latens« többnyelvűséget, azaz a *parafrazeáló megnyilvánulásokat* sem” (Toldi 2021, 190). Maga az a tény pedig, hogy a narrátor hol szerbhorvátul, hol lengyelül, hol oroszul, hol csehül⁴, tehát mindegyiknek az anyanyelvén szólítja meg adott beszélgetőtársát, szinte már a Németh László-i ideált látszik, ha mégoly ironikusan is, megtestesíteni. A kortárs és a közelmúlt magyarországi szerzői közül talán csak Fejtő Ferenc délszláv ismeretei vetekedhetnek Spiróéival.⁵

⁴ A cseh nyelv konkrétan csak egyetlenegyszer fordul elő a kötetben, a vadregényes dél-montenegrói Stari Barba való nyári turistalátogatást ecsetelő írásban (a *Kisértetváros kapujában* című novellában), amikor a narrátor egy cseh turistapárt szólít meg anyanyelvükön, segítő szándékkal, ám a pár ettől félénken visszahőköl, nyilván valami kémet sejtve az íróban: „– Nem hiszem, hogy kinyitnák – szólok oda csehül a párnak. Megriadnak, eloldalognak. Igen, ezt nem kellett volna” (Spiró 2007, 144).

⁵ Az, amit Virág Zoltán mond Fejtőről, miszerint „[a] déli szláv térséget benépesítő etnikumok főbb ismertetőjegyeit, küllemi adottságait, spirituális rezdüléseit, vérmérsékleti és ösztönéleti különbségeit górcső alá vevő Fejtő Ferenc-i passzusok előszeretettel, ám nem fantáziátlanul operálnak a szokásos sztereotípiákkal [...]” (Virág 2020, 52), modernebb változatban vonatkozatható lehetne Spiróra is, azzal, hogy az *előszertetet* itt talán a *tipikus spirói száraz cinizmus* formuláció válthatná fel. Sok helyen érinti még Spiró kritikái éllel a délszláv régiót: konkrétan a *T-Boy* című kötet rémtörténetei közül is ebből a szempontból kiemelkedik például a *Melyik szomszéd?* című, nevezzük így, „háborús tündérmese”.

Ebből a délszláv perspektívára úgymond belülről rálátó pozícióból adódhat az ebben a kiadásban utolsó helyen szereplő *A kincs* című novella narrátorának érzelmi ambivalenciája a koszovói albán, a nyolcvanas évek elején Triesztből Zágrábba farmernadrágokat csempésző soktagú vendégmunkás-családok iránt. Útitársának, a szerbhorvát nyelvet nem beszélő magyar feleségének a narrátor a csempészeket *veszélyes népségnek, siptároknak* nevezi, átvéve ezzel a többségi szerb(horvát) kirekesztő narratívát. Lévén azonban, hogy maga a novella megjelenési ideje 2007, tehát kilenc évvel a koszovói háború utánra datálható, innen nézve mintha a narrátor is ironikusan viszonyulna akkori énjéhez, és igyekezne újragondolni, más megvilágításba próbálná helyezni akkori meglátásait. A novella címében szereplő *kincs* itt ugyanis az egyszerű emberi méltóságról, az antikvitásból ránk maradt halál és temetés méltóságára vonatkozik, amely a (poszt)modern korban nemhogy nem magától értetődő kategória, hanem egyértelműen *privilegium* is:

Bámulom most, utólag, azt az öt embert csodálkozva, bámulom egykori magunkat is új szemmel, mert nekünk még az egyéni halál adatott meg, szemben azokkal, akik Zágrábban leszálltak. Feleségem úgy halt meg, hogy sokan gyászolták el, csakis őt, azt a gyönyörű, egyszeri embert, aki volt. A legnagyobb adomány a sorstól, ha nem tömegsírba kaparják el az embert. Ez az egyetlen kincs, amire anyától született a véletlen folytán szert tehet (Spiró 2007, 342).

Szó esett már arról, hogy a kötetbe összegyűjtött novellákat, már kronológiaiailag összerakott természetüknél fogva is egyfajta modern önéletrajzi nevelődési regényként is lehetne olvasni. Maga a cím egy korabeli népszerű slágerre utal, ugyanakkor tragikus töltettel bír: soha nem fogjuk már megtudni, sem a narrátor, sem mi, az olvasók, hogy milyen jó, novellába vagy regénybe illő témát *álmodott neki* a rákban szenvedő és haldokló édesapja. A novellák egy része ebben az értelemben egy másik nagy irodalmi témát pendít meg, az apával való komplex viszony témáját, és ilyenén akár az aparegény csiráit is felfedezhetjük a könyvben. Az a tény, hogy az apa első generációs holokauszt-túlélő, tovább súlyosbítja ezt az eleve súlyos és terhes apa-fiú viszonyt. Ez leginkább az *Apámmal a meccsen* című novellában érhető tetten, ahol a fiú lélekben már búcsúzik súlyosan beteg édesapjától.⁶ A posztmemória és az abból fakadó

⁶ A kötet szerb fordításának bemutatóján (2022. dec. 3-án a belgrádi *Štrik* kiadványtálalatt kávézójában) a beszélgetésbe online bekapcsolódott maga a szerző is, és az *Apámmal a meccsen* novella címéről azt mondta, hogy címadásban, de részben tematikájában is leginkább Laza Lazarević *Prvi put s ocem na jutrenje (Apámmal először a reggeli misén)* című novellája ►

(poszt)trauma reflexei itt talán leginkább abban a pillanatban sűrűsödnek össze, amikor a stadioni kaotikus tömegben a fiú (sikertelenül) mindenféle titkos családi jelhez, füttyszóhoz próbál folyamodni annak érdekében, hogy a lelátóra igyekvő édesapja megtalálja őt (mármint a saját fiát): a narrátor ugyanis nem akarja nevéen szólítani édesapját, mert nem szeretné a nevét kiszolgáltatni a tömegnek (Spiró 2007, 105). Ezt a tudatos névelhallgatást is egyfajta kisebbségi (élet- vagy túlélési) stratégiaként lehetne felfogni, amely eme stratégiáknak értelemszerűen nem a lázadó, hanem a mimikri-spektrumán lenne található.

Térjünk azonban vissza a nyelvismeret és a saját kisebbségi lét tudatosításának az összefüggéseire. Az idegen nyelvek és kultúrák (nemcsak a nagy, a világnyelvek, hanem az ún. kis nyelvek, Spiró esetében a kis szláv nyelvek) mély ismerete ugyanis lépten-nyomon rádöbbeníti a narrátort arra, hogy magyar íróként mennyire neveltségesen ismeretlen a (nagy)világban: kiderül ez olyan banális társalgásokból is, mint a pimasz kis montenegrói falusi sihederekkel való csevegésben a *Kísértetváros kapujában* című novellában, de kiderül ez *A szent poézis* című novellából is, amelyben a narrátor lengyel költőbarátjával⁷ való mélyretörő intellektuális beszélgetéseit, vitáit eleveníti fel. S míg a nagy nyelvek, nagy kultúrák esetében teljesen egyértelmű ezeknek a kultúráknak a főlénye a magyarral szemben, a lengyel kolléga, illetve a többi, kisebb szláv nyelv esetében szinte már sértőnek találja a narrátor ezt a fajta, a magyarral szemben érzett vagy őáltala érzékelt vélt pszeudofőlényt, a magyarságismeretek teljes hiányát, a kulturális dialógus egyirányúságát. Ilyetén a második generációs holokauszt-túlélő némiképp paradox módon a magyar kulturális értékek és érdekek védelmezőjeként lép fel, tanárként-egyetemi oktatóként pedig szinte már, ahogy önmaga is állítja egy másik novellában, a magyar „néplélek papja”-nak mutatkozik (Spiró 2007, 303).

A fentebb felvázolt példákból három viszonylag jól elkülöníthető spirói kisebbségi életstratégia-típus dereng fel: az első a posztmemóriából kibontakozó, kollektív traumákból táplálkozó lázadó, avagy rejtőzködő viselkedésmoделlekben keresendő, a második kategóriába a tudatosan vállalt és kemény munkával kiépített, a Magyarországra nem annyira jellemző nemcsak nyelvi, hanem kulturális poliglottizmus tehető, amelyben különösen fontos hely illeti meg az ún. kis szláv nyelvek és kultúrák beható ismeretét.

- ihlette meg. Azzal a különbséggel, hogy az apa-fiú viszony drámáját Spiró esetében a csendes búcsúzás hangulata hatja át.

⁷ Akiben, bár nincs név szerint megnevezve, egyértelműen Adam Zagajewskit fedezheti fel az olvasó.

A harmadik, eddig még ki nem fejtett, ám fontos típusa a Spiró-féle kisebbségi életstratégiáknak pedig az a sok íróra egyébként is jellemző szakmai tudat, miszerint „a szellemi arisztokrácia” csekély számú és törekény, ám annál értékesebb csapatába tartozik, néhány ugyancsak kisszámú, elit olvasójával együtt. Ezek az ideális olvasók a Szellem odúiban rejlenek: ezt a már-már karikatúrába illő ideális olvasótípust a narrátor nagy empátiával – ezúttal mellőzve a rá oly jellemző iróniát – *Olvasóm* című megrázó, katartikus novellájában örökíti meg. Konkrét esetben az elit olvasó egy külvárosi szocialista panel tömbház kis, kényelmetlen lakásában él feleségével és két gyerekével – ebben az esetben így néz ki a Szellem odúja. Ami ezt az olvasót különössé teszi, az az, hogy ő valójában *csak* olvasó, *mindent* elolvas a kortárs és közelmúlt magyar irodalmi produkciójából, de *nem ír*, sosem ír semmit, mindig csak szóban fogalmazza meg éles és egyéni, jól megalapozott kritikai véleményét. Rádásul mintha még a kritikai beszéd is nehezebbre esne: állkapcsával furcsa mozdulatokat végez, mintha fájdalmasan szülné a szavakat, mondatokat: „Lassan, kínos pontossággal fogalmazott, rágóízmai független életet éltek, gondolataiba beleéreztem fogainak látens csikorgását” (Spiró 2007, 237). Maga az a tény, hogy véleményét soha nem fogja papírra vetni, valamint az, hogy a szellem embere törekényebb a többinél, hogy ki van téve a mindennapi élet brutális barbarizmusának (egy alkalommal valami zsebtolvajok leütik, összeverik az utcán), pesszimista spekulációkba sodorja a narrátort, aki Bulgakovval ellentétben, mintha nem hinne a kéziratok tartósságában, éghetlenségében, lényegi megsemmisíthetlenségében:

Elvesznek, elporladnak, szétrohadnak, patkánybendőbe jutnak mind a művek, amelyeket valaha olvasott, elvesznek köztük az én műveim is, mindazok, amelyeket még csak ezután fogok megírni. Csakhogy én akkor már sejtettem valamit arról, amit egyaránt pontatlanul, reménytelenül, kétségbeesetten közelítve hol lélekvandorlásnak, hol géneknek neveznek a szakszavak bűvöletébe menekülő mindenkori élők (Spiró 2007, 245).

És talán ebből a mégis-pislákoló hitből kiindulva, ezt a fajta, szinte már szókratészi, buddhai vagy krisztusi (apokrif) szóbeliséget, ezt az attitűdöt mint szigorúan szellemi életformát a kritika műfajában a narrátor nagyra taksálja, és kivételes személyes szerencsének, privilégiumnak tartja, hogy egy ilyen emberrel, egy ilyen ideális olvasóval összehozta a sors (Spiró 2007, 246–247).

Csak remélni merem, hogy az eddig felmutatott példatárral sikerült legalább részben rámutatni a kisebbségi életstratégiák három említett fő formájának felbukkanására és novellisztikus megszövegezésére Spiró tárgyalt rövidpróza-

kötetében. Spiró narrátora ezeket szervesen beépíti novelláiba, noha finoman adagolja őket, mindenféle posztmodernista vagy akár tipikusan a kisebbségi irodalmakra jellemző „nyelvi spektakulum” nélkül. Gilles Deleuze és Félix Guattari szerint a (mindenkori) kisebbségi írónak „[ú]gy kell írnia, mint egy gödrét kaparó kutya vagy odúját ásó patkány. Ehhez ráadásul meg kell találnia saját alulfejlett pontját, saját tájnyelvét, saját harmadik világát, saját sivatagát” (Deleuze–Guattari 2009, 38). Számos poétikailag-stilisztikailag legitimálható példát találunk erre az újabb kori magyar irodalomban, olyan szerzőknél, akik a legkülönbözőbb kisebbségi pozíciókból kiindulva alkották meg főműveiket: gondoljunk csak Domonkos István agrammatikus nyelvi modelljére, Végel László újvidéki argójára, Bodor Ádám elidegenítő személynév-használatára vagy Kertész Imre „atonális nyelvére”.

Spiró azonban, úgy látszik, nem ilyen módon próbálja, újra – Deleuze és Guattari szóhasználatával élve – „aláásni a nyelvet”, ő nem akar mindenáron „saját nyelvének nomádja, cigánya, bevándorlója lenni” (Deleuze–Guattari 2009, 40). Vagy ezt legalábbis nem oly módon teszi, mint a fentebb említett szerzők. Ő a teljesen sztenderd, néha szigorúan és bizony szárazon grammatikailag helyes magyar nyelvben a mindenkori, magától értetődő, önmaga habitusából és műveltségéből kiinduló *látens többnyelvűségével*, impozáns, választott és kemény munkával megszerzett többkultúrájúságával vívja a maga (poétikai) harcát az irodalmi mezőben. És teszi mindezt a második generációs holokauszt-túlélő posztmemóriájával, a szellem páratlan arisztokratájának pozíciójából.

Irodalom

- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix. 2009. *Kafka: A kisebbségi irodalomért*. Ford. Karácsonyi Judit. Budapest: Qadmon Kiadó.
- Hirsch, Marianne. 1997. *Family Frames: Photography, Narrative and Postmemory*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Hirsch, Marianne. 2012. *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture after the Holocaust*. New York: Columbia University Press.
- Medve Zoltán. 2022. Kánon, minoritás, irodalom. *Hungarológiai Közlemények* (1): 8–30.
- Spiró György. 2007. *Álmodtam neked*. Második kiadás. Budapest: Scholar Kiadó.
- Szabó Gábor. 2018. *Történeteink vége: Emlékezés a kortárs magyar irodalomban*. Miskolc: Műút.
- Toldi Éva. 2021. Aleksandar Tišma transzkulturális identitáskonceptiójának margójára. In *Kelet-Közép-Európa mint kulturális konstrukció*, szerk. Földes Györgyi et al. 188–195. Budapest: Gondolat Kiadó.

Vervaeet, Stijn. 2018. *Holocaust, War and Transnational Memory: Testimony from Yugoslav and Post-Yugoslav Literature*. London, New York: Routledge.

Virág Zoltán. 2020. *Nyelvi mozaikok és kulturális rezonanciák*. Veszprém: VárUcca Műhely.

MINORITY LIFE STRATEGIES IN
GYÖRGY SPIRÓ'S BOOK OF SHORT STORIES
ÁLMODTAM NEKED (I HAVE DREAMT FOR YOU)

Although György Spiró's collection of short stories *Álmodtam neked* (I Have Dreamt for You) belongs to the author's most popular books (it has been published in three editions so far), the critics are not keen to put it along with the great, determining works of the writer. Nevertheless, it is probably Spiró's most autobiographical, most confessional piece of work. These short stories, put in a chronological order, could be read as chapters of a contemporary *Bildungsroman* of a certain kind. While describing the process of becoming an artist, the narrator uses different minority life strategies; this paper attempts to highlight and discuss these strategies. The strategies themselves could be roughly divided into three different types. The first type includes the fluctuation between youthful rebellion and the acceptance of social mimicry, which comes from the narrator's status, i.e. the fact that he belongs to the second generation of Holocaust survivors as well as the way in which he processes his personal share of post-memory. The second type of minority life strategy would be the narrator's committed and hard-acquired multilingualism and multiculturalism, which aptly made him realize the minor status of his own Hungarian language and literature within the context of world cultures. Finally, the third type of life strategy feeds upon the narrator's realization that the existence of a member of the "aristocracy of spirit" is an extremely fragile one, but that it is an extraordinarily rich form of existence and it is a unique privilege.

Keywords: autobiographical short stories, minority life strategies, postmemory, multilingualism, aristocracy of spirit

MANJINSKE ŽIVOTNE STRATEGIJE
U ZBIRCI PRIPOVEDAKA ĐERĐA ŠPIROA
ÁLMODTAM NEKED/SANJAO SAM ZA TEBE

Iako zbirka pripovedaka *Sanjao sam za tebe* Đerđa Špiroa spada u autorove najpopularnije knjige (do sada je doživela čak tri izdanja), kritičari nisu skloni da je svrstaju u velika, određujuća dela ovoga pisca. Istovremeno, to je možda i Špirovo ponajviše autobiografsko, ispovedno delo. Ove pripovetke, poredane hronološki, mogle bi se čitati i kao poglavlja jednog savremenog vaspitnog romana. U prikazivanju procesa umetnikovog sazrevanja pripovedač se služi različitim

manjinskim životnim strategijama. Ova studija nastoji da ukaže na te strategije i da ih problematizuje. Te bi se strategije grubo mogle podeliti na tri različita tipa. Prvi tip, po svemu sudeći, proizlazi iz statusa naratora, činjenice da on pripada drugoj generaciji preživelih u Holokaustu. Način na koji narator obrađuje post-memoriju koja mu je zapala jeste kolebanje između mladalačkog bunta i prihvatanja pravila društvene mimikrije. U drugi tip manjinske životne strategije spadala bi naratorova svesna i teškim radom stečena višejezičnost i višekulturalnost, koja ga je po prirodi stvari dovela do spoznaje manjinskog statusa mađarskog jezika i književnosti u kontekstu svetskih kultura. Treći tip životne strategije hrani se iz pripovedačeve spoznaje da je egzistencija pripadnika „aristokratije duha” izuzetno krhka, ali da ona predstavlja izvanredno bogat oblik bitisanja, a samim tim i izuzetnu privilegiju. *Ključne reči:* autobiografske pripovetke, manjinske životne strategije, post-memorija, višejezičnost, aristokratija duha

A kézirat beérkezésének ideje: 2023. febr. 27.

Közlésre elfogadva: 2023. jún. 15.